

ДРУШТВЕНЕ И
ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ
У СРБИЈИ

ИЗДАВАЧИ

Српска академија наука и уметности
Институт друштвених наука
Београд, 2022

ЗА ИЗДАВАЧЕ

Академик Владимир С. Костић
др Горан Башић

РЕЦЕНЗЕНТИ

Академик Јасмина Грковић Мејџор
Академик Коста Чавошки

ЕДИЦИЈА

Зборници

УРЕДНИЦА ЕДИЦИЈЕ

др Мирјана Докмановић

зборници

ДРУШТВЕНЕ И ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ У СРБИЈИ

УРЕДНИЦИ

Академик Љубомир Максимовић
др Горан Башић

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Институт од националног значаја
за Републику Србију

ГОРАН БАШИЋ

Институт друштвених наука, Београд

basicgoran11@gmail.com

Могу ли друштвене науке бити практичне?*

Апстракт

Друштвеним наукама се приговара апстрактност и неприменљивост у свакодневици. Многи оспоравају сврху друштвених наука и указују на њихове слабости. Проблеми са којима се друштвене науке суочавају су спољашњи и унутрашњи. Први проистичу из кризе савремене либералне државе, а други из кризе идеја. Непријатељи друштвених наука популисти и псеудонаучници продубљују кризу и користе страх, обману, површност и заводљиви лаицизам као средства сопствене промоције науштрб даљег урушавања друштвених наука. Да би се такво стање превазишло потребна је нова парадигма којом се на начелима слободе научног рада постиже равнотежа између теоријских и емпиријских истраживања. Новој парадигми друштвених наука која следи Куново мишљење о револуционарним преображајима у науци претходи усвајање шире друштвене парадигме.

Кључне речи: друштво, наука, позитивизам, јавна политика

Скидање вела незнања

Друштвене и хуманистичке науке се, све чешће, преиспитују у контексту њихове применљивости у јавним политикама, привредном животу и технолошки развијеном друштву. Шта више, интенција је да се постигнућа у друштвеним наукама вреднује у односу на утицај који остварују у свакодневици. У савременим условима високо образовање и науке прате развој технологије и настоје, пре свега другог, да обезбеде висок ниво професионалности, специјализација и квалификованости радника за одређене послове. Истовремено, способност критичког промишљања друштвених промена је занемарено, а друштвене и хуманистичке науке су заведене у ћорсокак у којем воде бесплодну расправу о сопственој сврси и цени коштања. У таквим околностима друштвеним наукама је сужен простор у којем би требало да се баве промишљањем и о самопоштовању људи у савременом добу који су, уживајући у благодетима убрзаног и задивљујућег технолошког развоја,

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

све мање способни да се заштите од тираније „машина“ и зависности од интернета.

За разумевање напетости створене између природе и човека као њеног разумног дела, и успостављања равнотеже међу њима, потребна су знања која нуде хуманистичке и друштвене науке. Ново време захтева нову парадигму, а да би се она успоставила потребна је уместо мука и „слепила“, „грмљавина“ друштвених наука (Башић, 2017: 2). Смисао друштвених наука у савременом добу, као и много пута током историје, јесте да сва савремена достигнућа укључујући и друштвене вредности испитају и уколико је потребно доведу у питање. Међутим, савременој држави не одговара критичко мишљење и аналитичка подршка. Заслепљена профитом и беспопштеном конкурентности, држава друштвени развој и друштвене вредности дехуманизује и смешта у простор апстрактног индивидуализма у којем се, упркос узлету људских права, сужавају границе слободе. Демонтирање социјалне државе и њених регулативних функција погодује с једне стране растакању јавног добра у којем би образовање и наука требало да су срж, а са друге стране јачању олигархијског модела управљања који омогућава концентрацију огромног профита у власништво неколицине незаинтересоване ни за шта друго до за увећање профита. Таквима „грмљавина“ друштвених наука није потребна, напротив, њих је пожељно сместити у прагматизам технолошког развоја, а њихов смисао и оправданост се одређује у односу на корист коју остварују.

Намеће се питање, зашто друштвене науке, уколико баштине знање од антике до савременог доба, не оповргну снагом аргумената неоснована мишљења о бесплодности расправе и метода друштвених и хуманистичких наука, зашто не објасне изазове и не понуде одређена решења. Одговор на то питање је вишеслојан, али покушаћу да разгрнем неке велове копрене с лица друштвених наука и на тај начин демистификујем дилеме о њиховој „корисности“.

Прво, од друштвених наука се не могу очекивати брзи одговори на сва питања нити решења за све проблеме које намеће развој. Од просветитељства до данас друштвени развој можемо пратити највише кроз две „велике“ идеје – либерализам и социјализам и обе су настале као одговори на суштинске, рекао бих вредносне, проблеме са којима се суочавала цивилизација. У оквиру њих отворена је расправа о свим кључним проблемима са којима се суочава савремено друштво. Џон Ролс (John Rawls) је 1971. године објавио књигу „Теорија правде“ која

је, ако не најзначајније дело савремене либералне политичке филозофије, а оно сигурно штиво које је изазвало најснажнији утицај и на либерале и на социјалисте у другој половини двадесетог века. Начела на којима Ролс гради теорију вредности савременог друштва су изведена из најблиставијих идеја са изворишта либералне теорије¹ и прилагођене су савременом добу. Сваком грађанину, припадају слободе и једнакост као основна добра у политичкој заједници, али како се појам једнакости не може уредити сам по себи, Ролс у држави види ауторитет који би својим регулативним функцијама, вођен начелом правде, требало да социјалне и економске неједнакости правично уреди у корист друштвено немоћних (Rawls, 1971). Ролсова социјална теорија је покренула живу расправу у друштвеним наукама. Харт је већ 1973. године критиковао Ролсово схватање слободе (Hart, 1973: 534), Нозик (Nozick, 1974), Сандел (Sandel, 1982) и „комунитарсти“ су поводом Ролсових идеја покренули инспиративну расправу која је преиспитивала и појмове индивидуализма, правде, правичности, дистрибуције јавног добра, односа либерала и комунитарне политичке теорије, правде, а тим идејама претходе или се из њих развијају расправе о мултикултурализму (Barry, Kymlicka, Parekh), феминизму (Friedan), теорији признања (Taylor) и етнокултурне правде (Kymlicka).

У Предговору „Теорије правде“ за издање на српском језику Ролс пише: „За основна права и слободе и њихов приоритет је речено да гарантују свим грађанима једнаке социјалне услове за адекватан развој и потпуно обавијештено упражњавање њихове двије моралне моћи – њихову способност за осјећање правде и њихову способност да имају схватање добра – у ономе што ја називам два темељна случаја. Укратко, први темељни случај је примјена принципа правде на основну структуру друштва помоћу употребе осјећаја за правду грађана. Други темељни случај је примјена грађанских моћи практичног разума и мишљења у формирању, мијењању и рационалном слијеђењу њиховог схватања добра“.

У овом кратком пасусу Ролс је баштинећи либералну традицију политичке теорије испунио основни задатак друштвених наука да поставе питање да ли друштво може да опстане у условима огромних неједнакости животних шанси грађана и подсетио је на, у пракси савремене државе засноване на теоријама економског раста и конкурентности, изгубљене принципе и вредности на којима би требало кориговати садашњост и градити будућност. Доследности ради требало

¹ Ролс у предговору „Теорија правде“.

би поменути да је критика Ролсовог дела била основана², али већина критичара је давала нове идеје и јасно је указивала на могуће трендове друштвених промена.

Површно сагледавајући друштвену и економску историју последњих пола века Ролсова теорија, упркос томе што је заснована на хуманистичкој традицији и оријентисана ка опстанку и развоју цивилизације, није дала одрживе резултате. Арогантној либералној држави у којој је преовладала логика приватног капитала преиспитивање и критичко мишљење, које негују друштвене науке, није пожељно. Слободоумље и истина коју друштвене науке подстичу су јерес уколико је циљ да се кроз контролисано образовање створе генерације технички обучених, послушних радника који ће извршавати планове елита чији су циљеви увећање профита кроз неконтролисани технолошки напредак. У таквим околностима је питање чему друштвене науке сувисло.

Да би идеје које друштвене науке производе постале практичне, односно примењене у друштву, јавним политикама потребно је аутономан и деидеологизован систем образовања. Америчка филозофкиња Марта Нусбаум (Martha Nussbaum) указује на то да су за будућност друштвених и хуманистичких наука одговорне бирократизоване управљачке елите на универзитетима широм света које профит стављају испред знања које би, уколико је засновано на истраживањима у друштвеним и хуманистичким наукама, могло да постави неугодна питања и да подстакне захтеве за променама. Нусбаумовој, која се бави истраживањем феномена среће, објашњење да је економски раст *sine qua non* развоја и да се због тога кроз образовање подстичу програмерске и технолошке вештине није довољно, јер

² Како ја схватам Ролсову политичку теорију, коју читам и кроз књигу „Политички либерализам“ коју је објавио 1993. године, двадесет две године након што је објављена „Теорија правде“, основна слабост је његово убеђење да се циљеви добро уређеног друштва могу остварити у савременој капиталистичкој држави. Ролс је веровао да ће економски раст у духу често цитиране Лемасове (Seán Lemass) крилатице о „плими која ће подићи све чамце“ (*The tide that lifts all the boats*) и порески систем омогућити остваривање правичнијег друштва, али је превидео да је тиме оправдао изворе и опстајање неједнакости. Ролс је касније увидео да је тежња приватног капитала ка увећању профита и доминацији таква да се он и у савременој либералној држави шири и ван економије ка јавној сфери. О овим идејама и критикама стварности од стране друштвених наука видети у књизи Вилијама Едмундсона „Џон Ролс: суздржани социјалиста“ из 2017. године. Занимљив приказ ове књиге дао је Ед Куиш (Ed Quish) у чланку „John Rawls: Socialist?“ који је у преводу Растислава Динића објављен на: <https://pescanik.net/suzdrzani-socijalizam/>.

раст се може обезбедити и условима неравномерно доступног образовања. Она указује на то да је у многим земљама са изузетно високом стопом економског раста образовање недостижно сиромашним. Модел развоја заснован на бруто националном производу по глави становника, упркос расту, не мора нужно да подстиче расподелу у корист смањења друштвених неједнакости. То је посебно уочљиво када је реч о друштвеним делатностима попут образовања, јер државе могу да остваре раст без много бриге о расподели образовања, све док су у стању да формирају компетентне технолошке и управљачке елите. Образовање засновано на теоријама економског раста гаји презир према образовању у уметности и књижевности, јер оно не води нужно ка економској добити. У прилог томе је да се на многим универзитетима, али и на другим нивоима образовања, наставни програми за уметност и хуманистику свODE на минималан фонд часова (Nusbaum, 2010: 121–143).

У савременим социолошким, политиколошким, антрополошким и другим теоријама и истраживањима постоје слични примери у којима друштвене науке исказују своју природу и снагу. У прошлости та снага је имала ефекат невидљиве грудве која се котрљала, расла и на крају изазвала лавину. Међутим и савременим друштвеним наукама, посебно у државама које периферно доприносе научним променама, све је мање научника који владају научним методама и поседују образовање које им омогућава да о друштвеним и другим појавама промишљају у ширем контексту.

„Непријатељи“ друштвених наука

Наука тежи истини. Због тога је у супротности са сваком догмом, са мишљењима која су неупитна и дата су „од сада до краја цивилизације“. Неке истине у природи јесу неупитне, да је земља округла, на пример, и научно су доказане, али и оне су предмет скепсе и подложне се критикама ненаучних или псеудонаучних теорија. У друштвеним наукама је све упитно и ништа није коначно, многе појаве су веома сложене и у међусобној вези су са мноштвом других појава и све заједно су подложне различитим утицајима и променама. Оно што је Аристотелу било познато као највише научно достигнуће илустрицима је било полазиште за развој модерне науке.

Предност друштвених наука је управо у томе што им је задатак да преиспитују и да доведу у питање сваку истину. Једино ограничење научника приликом преиспитивања коначних

друштвених истина јесте научни метод. Међутим, преовладава мишљење да су природне науке прагматичније од друштвених наука и да остварују конкретне резултате захваљујући прецизним методама којима се лако доказују хипотезе, односно да пут од претпоставке до научне истине и „опипљивог“ научног лакше брже савладавају. За друштвене науке, с друге стране, уврежено је мишљење да су им методи непрецизни, подложни субјективним оценама, да се резултати истраживања могу саопштавати на различите начине и слично. Са тим мишљењима се неће сагласити научници који праве јасну границу између науке засноване на научној методологији и теоријским и нарочито емпиријским чињеницама и псеудонауке која барата информацијама. Примењујући научну методологију у друштвеним наукама научници доприносе објашњењу и разумевању појава које истражују и доприносе научној истини, а псеудонаука мада заводљива и једноставнија за разумевање јесте манипулација истином.

У савременим условима у којима су медији моћан, брз и већини људи доступан извор информације све чешће се суочавамо са манипулацијама научне истине. Сећам се предавања професора Ђуре Шушњића у којем је рекао да је „у науци пуно оних који пишу помало, али не читају ни мало“, односно да се добар део научника одметнуо од извора и метода науке и тиме науштрб слободе изабрао да живе „пуних руку“, али „духовно спутани“. Жељни пажње јавности и спремни да се вулгарно прилагоде филозофији профита расправу о значајним питањима која се уобичајено води у научним институтима и на универзитетима изместили су у медијски простор и на друштвене мреже. Површност и лаицизам који прате ове форме комуникације наносе штету друштвеним наукама и научницима. Људима чак и када поседују компетенције и стручност није увек једноставно да разликују научника од псеудоаука. Осогољени самопоуздањем и елоквенцијом и ослобођени моралног императива псеудоаука теже да заведу саговорника и у томе имају успеха. Ставови јавног мњења према важним друштвеним питањима најчешће се формирају на основу анализа и мишљења која нису заснована на чињеницама и валидним подацима. Када бих написао да такво стање одговара политичким странкама, интересним групама и медијима жељним брзе и ефектно пласиране информације упао би у замку псеудоаука да закључујем на основу импресија и претпоставки, ма колико да је њихова вероватноћа. Настојећи да такву грешку не учиним поставићу две хипотезе чије доказивање научним методама би било научна истина. Прва, политичке странке,

интересне групе и медији користе псеудонаучна мишљења да би формирали ставове јавног мњења у складу са сопственим интересима. Друго, коришћење непроверених и на ненаучни начин прикупљених података, ставова и мишљења дугорочно штети друштвеним наукама и друштву у целини.

У вези са разликовањем науке и псеудонауке желим да укажем на значај детаља у закључивању. Детаљи су наравно битни у свакодневици, у разговорима и односима са људима у различитим приликама, али у науци имају посебан значај. Понекад скривени детаљ може да преокрене ток истраживања и да наведе научнике на закључке које није обухватио хипотезом. Детаљи помажу лаицима да разликују науку од псеудонауке. Најупечатљивији је однос према грешци у друштвеним наукама. Псеудонаучник на сопствене грешке не обраћа пажњу, занемарује их, објашњава их гомилом једнако безвредних информација и по којом чињеницом, не обраћа пажњу на детаљ, претежно се, наравно на „оригиналан“ начин, бави решавањем глобалних проблема, у његовом речнику све је претенциозно и дато као неупитна истина. Псеудонаучник ретко чита научну и стручну литературу, али не греши, сваки његов чланак, а по правилу пати од скрибоманије, јесте од међународног и националног значаја, обећања су изнад могућности, а једина препрека на коју се саплиће јесте научник који инсистира на грешци и то не на туђим него на сопственим грешкама. Промишљајући о сопственој грешци и дискутујући о њој у научној јавности, научник непрестано преиспитује чињенице и сопствени однос према њима, мења све, и себе и стварност и науку и инсистира на научном методу и чињеници. Критике које су Ролсу упутили Харт, Нозик и Волзер (Walzer) нису обезвредиле његове идеје, напротив оснажиле су их. У поменутом предговору „Теорије правде“ на српском Ролс пише: „У измјенама које сам учинио 1975. године покушао сам да уклоним извјесне слабости у енглеском издању. [...] Стављајући ово на страну, једна од најозбиљнијих слабости је била садржана у објашњењу слободе, на чије мане је указао Х. Л. А. Харт у својој критичкој расправи из 1973.“ Критиком оригиналног концепта мултикултурализма у савременој политичкој теорији и политичкој филозофији бавио се Вил Кимлика након критика које су му након читања и проучавања детаља у његовој концепцији упутили Тејлор, Бери, Апија (Kwame Anthony Appiah), Гутман (Amy Gutman), Кукатхас (Chandran Kukathas) и други. Однос према слабости у сопственом делу, закључку и мишљењу је преломна тачка између науке и псеудонауке.

Популиста је следећи „непријатељ“ друштвених наука. Постало је популарно писати о популизму, неки аутори га издвајају као слабо утемељену политичку теорију (Lutovac, 2020: 23 & Mudde, 2010: 1172), али већина у популизму види политичку технику погодну за остваривање интереса и циљева који не би били подржани да су објашњени на истинит начин и на основу чињеница. Популиста ће заговарати било шта што ће му помоћи да оствари пројектовани циљ. Настојећи да добије подршку истовремено ће заговарати индивидуализам и тржишну привреду, плурализам и социјалну државу, а по потреби, додаће и идеје тедемократије (Башић, 2017: 153). Научна истина и чињенице за популисту имају вредност уколико се уклапају у остваривање његових циљева. На популистичком распореду, након што је вулгаризована демократија, обесмишљен парламентаризам и принцип поделе и равнотеже власти, јесте да преведу своје практично деловање у теоријом обликовану идеологију. За такав подухват нису потребни научни методи, егзактни подаци и деидеологизоване друштвене науке. Схватање Михаела Цирна (Mihael Cirn) да су космополитизам и комунитаризам отмене политичке теорије, које своје аргументе и моделе за стварање праведних политичких поредака развијају на темељу схватљивих премиса (Cirn, 2018: 6), није пријемчиво популизму који се, промовишући површност и послушност, уткао и у друштвене науке.

Отворених и прикривених непријатеља слободе и истине, вредности које су у сржи научног промишљања, много је. Полице и полице књига би се могле попунити књигама које се баве односом страха и истине. Пољски социолог Жигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) нас подсећа на Игоов (Victor Hugo) идеализам по којем ће доћи време у којем ће наука надвладати страх и свему дати смисао (Бауман, 2010: 10), али и на заблуду да наука сама по себи може да мења стварност. Наука је део стварности и подложна је интеракцијама сваке врсте. У друштву у којем страх регулише односе наука ће бити опхрвана страховима који је окружују. У таквом окружењу истинитост заснована на чињеницама није пожељна. Да би слободно мислио, говорио, заговарао идеје научник би требало да је слободан и да је аутономан. У идеалном смислу то подразумева сократовску слободу и храброст. У савременом добу то значи да не сме да сноси последице због идеја, мишљења која су резултат научноистраживачког рада. Од Платона, преко Галилеја, Макијавелија и Томаса Пејна до „научних“ страдалника у ауторитарним режимима двадесетог века и плутократијама двадесет првог,

бројни су примери немилости и неразумевања слободе као природног стања у којем наука дише пуним плућима.

Бег са периферије

Друштвене науке у Србији одавно не припадају главним токовима европске науке. За то одговорност носе и држава која кроз своје структуре није створила одржив систем развоја друштвених наука и научници који нису одговорили на изазове савременог друштва. Због пропуста државе претила је опасност, а још увек није отклоњена, да друштвене науке замру, а због помањкања доследности да се трага за научном истином и склоности за прихватањем конформизма научници су отупели на виталну снагу научне критике. Генерације филозофа, социолога, политиколога нису упечатљиво допринеле ни научној критици, за којом су жудели, нити друштвеним променама које су прижељкивали, а када је до тих промена и дошло, лако су научну теорију прилагођавали владајућим идеолошким мишљењима. Часлав Милош (Czesław Miłosz) у есеју о „Кетману“ описује дух интелектуалаца који су истину прилагодили духу времена: „Стално маскирање, ма како да ствара тешко подношљиву колективну атмосферу, пружа онима који се маскирају извесне, и то не најмање, сатисфакције. Говорити да је нешто бело, а мислити да је црно; у себи се смешкати, а споља показивати свечано одушевљење; мрзети, а испољавати знаке љубави; знати, а симулирати незнање; насамарујући тако противника (који такође нас насамарује), човек почиње да изнад свега цени личну препреденост. Успех у игри постаје извор задовољства. Истовремено, то што је у нама чувано од очију непозваних, добија за нас посебну вредност јер није никад јасно формулисано, а што није формулисано у речима, поседује ирационалну драж чисто осећајног квалитета. Човек се склања у унутрашње светилиште, које је утолико лепше уколико треба већу цену платити, да би се другима забранио приступ у њега“ (Miloš, 2006: 50).

Огрнути шињелом који је истовремено нудио удобну заштиту и опомињао да би покушај његовог згртања могао да значи губитак егзистенције већина научника се кетмански односила према стварности. Чини се да „филозофија“ шињела није ишчезла и да и у новим формама оптерећује слободу и истинитост у науци и савест научника. Нему анатему „Нове мисли“ крајем пете деценије двадесетог века, слепило научне елите приликом прогона професора београдског Универзите-

та и уметника „Црног таласа“ крајем шесте и током седме деценије, напoкон салонска расправа о националним циљевима током осме и девете деценије, и те како су у вези са немуштим реформама науке и положајем друштвених наука у другом миленијуму.

Све то је утицало да у савременом добу друштвене науке у Србији немају препознатљив смисао. Објашњење да је улога друштвених наука да преиспитују стварност и истражују друштвене феномене јесте фундаментална и неодвојива је од науке као такве, али очигледно је да се од друштвених наука очекују и други резултати. Често се говори о вези друштвених наука са привредом, јавним политикама и цивилним друштвом, и о томе да би одлуке у јавним политикама требало да буду засноване на чињеницама и аналитичкој подршци. Те чињенице, односно подршку, требало би да обезбеде друштвене науке кроз емпиријска истраживања и довођење у везу резултата тих истраживања са стварношћу и конкретним појавама. Примера ради, пре израде урбанистичких планова сваке градске целине, установе које се старају о планирању би требало да прибаве податке и анализе које се односе на демографске процене и трендове, социјалне, еколошке и економске аспекте развоја и свакако мишљење грађана у каквом окружењу желе да живе и какве врсте услуга су им потребне. Или други пример, социјално укључивање друштвених група чији припадници се због одређених својстава или друштвене и културне ускраћености налазе у дуготрајном неповољном положају захтева изузетно сложен процес друштвених, административних, управних и организационих промена. Улога друштвених наука, у процесу који друштвену инклузију поставља у центар промена, би требало да је усмерена ка промишљању друштвених вредности (равноправност, солидарност, поверење, различитост и слично) и сложених питања функционалне трансформације и организације државе, привреде и друштва (децентрализација, одлучивање, дистрибуција добара, фискална политика, управљање променама...), али и на осмишљавању низа, на чињеницама заснованих, лако видљивих и конкретних поступака и радњи (акциони планови, утврђивање и развој индикатора за праћење усвојених мера, сигурно прикупљање података у локалним срединама, извештавање и друго). На такав приступ обавезује Закон о планском систему³ који указује на то да „анализа ефеката јесте аналитички процес који се спроводи током процеса планирања, формулисања и усвајања јавних политика

³ Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.

и прописа, у циљу сагледавања промене коју треба постићи, њених елемената и узрочно-полседичних веза између њих и избора оптималних мера за постизање циљева јавних политика (*ex-ante* анализа ефеката), као и током и након спровођења већ усвојених јавних политика и прописа, у циљу вредновања учинака, преиспитивања и унапређења тих јавних политика, односно прописа (*ex-post* анализа ефеката)“.

Мање–више јасно је да би представници администрације требало да се обрате научницима и да затраже податке и анализе на основу којих би требало да донесу одрживе одлуке, још конкретније, потребно је да се успостави одржива сарадња између јавне управе и друштвених наука приликом планирања и праћења јавних политика. Да ли је то могуће?

У пракси европских администрација, нарочито британске, постоји јасно разликовање политика заснованих на мишљењима од политика заснованих на чињеницама и специјализовани институти „снабдевају“ јавне политике различитим врстама чињеница, информација и анализа. Ти подаци и анализе не подразумевају то да ће их доносиоци одлука безусловно применити у политичком и управном деловању, али њихово занемаривање подразумева преузимање ризика у случају неуспешних одлука и политичких избора. Пре Референдума о иступању Велике Британије из Европске уније научници су указивали на економске, социјалне и безбедносне последице такве одлуке⁴, све то није спречило популистички оријентисане политичаре да заговарају издвајање и да неетички користе технолошка достигнућа и друштвене мреже зарад утицаја на јавно мњење. Каква год да буде будућност Европе и Велике Британије као њеног географског, али не и политичког дела, одговорност заговорника и егзекутора издвајања је историјска, јер су вулгаризовали демократију.

Одговорност доносиоца одлука који игноришу чињенице и анализе и одлучују на основу мишљења и интереса није само лична већ има и јавни карактер. У политичким системима у којима одлучује један или неколицина, која се у савреме-

⁴ Видети: *Understanding the Economic Impact of Brexit* (2018), Report by Gemma Tetlow & Alex Stojanovic, Institute for Government, London (www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/2018%20IfG%20%20Brexit%20impact%20%5Bfinal%20for%20web%5D.pdf); Haider, S. & others (2017), *Brexit: A review of impact on future of UK outside the UK*, *International Journal of Modern Research in Management*, Vol 1, Issue 1, May – June. (www.researchgate.net/publication/320383611_Brexit_A_review_of_impact_on_future_of_United_Kingdom_outside_the_European_Union) и друго.

ној политичкој теорији назива стабиллократијама, а у ствари је реч о класичним аутократијама, подаци које нуде друштвене науке су пожељни таман колико је Дионисију старијем било потребно Платново мишљење о његовој тиранској владавини на Сиракузи. У таквим условима, када је сила огољена и ван политичке и јавне контроле, научнику да би саопштио идеје, теорију, мишљење, хипотезе које нису у сагласности са главним политичким мишљењима, потребна је изузетна храброст, особина која није нужна да би се бавио научноистраживачким радом. Нису сви научници храбри, као што ни сви доносиоци одлука нису мудри, и због тога је важно да постоји синергија слободе избора истраживања, научне одговорности и одсуство, не страха, него сваке нелагодности и помисли научника да би због јавног саопштавања резултата научноистраживачког рада могао да трпи друштвене последице. Једина последица која је могућа, и шта више пожељна, јесте јасна деидеологизована научна критика.

Истини за вољу, постоје и препреке у друштвеним наукама које их спутавају да буду ефикасније примењене у јавним политикама и да видљиво ефективно доприносе јавном добру. Прва од тих препрека је то што се на нашим универзитетима ни током докторских студија не придаје довољно пажње образовању потребном за научноистраживачки рад. Високо образовање, посебно у делу које школује стручњаке за друштвене делатности, није се одговарајуће прилагодило променама и потребама савременог друштва, а опхрвано бројним наслеђеним и новим проблемима нема могућности да школује стручњаке образоване за научноистраживачки рад који подразумева и његову примену у јавним политикама. Обука за таквав рад најчешће почиње тек када се млади доктори наука суоче са остваривањем пројеката у којима је потребно да стечено теоријско знање преведу у одговарајуће практичне поступке и активности. Са тим проблемом, по правилу се суочавају и млади научници у институтима и другим научноистраживачким организацијама и њихове колеге који раде у јавној управи. Да су високошколске установе утрошиле упола снаге у разговоре око прилагођавања наставе на докторским студијама друштвеним потребама, колико су утрошиле на обесмишљавање логике права научних института да акредитују докторске студије, напредак би био уочљив. Међу унутрашњим препрекама за постизање веће прагматичности друштвених наука је деценијска демотивација научника и одсуство компететивности у друштвеним истраживањима. Додуше у стање малодушности

и учмалости друштвене науке су доспеле због дуготрајних неповољних услова у којима су тавориле и неосноване деградације њиховог значаја и улоге за шта одговорност имају спољни чиниоци, али и због равнодушности научника који су се на те услове привикли тако што су науку прихватили као скромну синекуру. Научници у институтима друштвених наука су годинама заговарали смањење стандарда за напредовање у научној хијерархији и одржање или повећање зарада, а ретко су помињали квалитет научноистраживачког рада и обезбеђивање средстава за истраживања. Такав приступ их је учинио индивидуалним произвођачима научних радова и удаљио како од емпиријских истраживања, тако и од критичког мишљења заснованог на чињеницама.

Усвајањем Закона о науци и истраживањима и оснивањем Фонда за науку у 2019. години наговештено је да је бег са научне периферије могућ, односно да би стање у друштвеним наукама могло да се измени. Наговештај промена је и Извештај Европске комисије о напретку Србије у процесу придруживању Европској унији у којем је поменуто да се србијанска научна заједница укључила у развој инфраструктуре за спровођење Европског социолошког истраживања⁵ (*European Social Survey – ESS*). У развој ESS истраживачке инфраструктуре у Србији, али и на простору западног Балкана снажно је укључен Институт друштвених наука⁶ у којем се последњих година посвећује пажња емпиријским истраживањима и брижљиво се граде националне и међународне научне мреже и негује равнотежа развоја фундаменталних (основних) и примењених (усперених) истраживања. Резултат развојне научне политике је то да је буџетско учешће у укупној добити Института смањено са 98% на 89%, да су ојачане научна компетивност кроз партнерства у међународним пројектима и изграђена водећа улога у регионалној сарадњи⁷. Истовремено Институт је ојачан са дванаест талентованих докторанада, који су унели нову енергију и динамику у научноистраживачки рад, а у највишим научним звањима су двадесет два истраживача, чији резултати приближавају Институт статусу института од националног значаја.

⁵ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/serbia_report_2020.pdf.

⁶ <https://wb-europeansocialsurvey.org>.

⁷ Институт је 2016. године у сарадњи са Институтом за етничка питања (*Inštitut za narodnostna vprašanja*) из Љубљане и Факултетом политичких зnanости из Загреба основао *Академску мрежу за сарадњу у југоисточној Европи* којој су се придружили факултети и институти из држава југоисточне Европе, Италије и Аустрије.

Иако ова постигнућа нису мала и није их било лако постигнути, Институт је још увек, а чини се да ће и у будуће бити на периферији европског научног простора. За „бег“ са ове периферије, односно приближавање европском истраживачком просеку потребне су корените промене и у научном систему, у односу према друштвеним вредностима, у свести истраживача и најзад у јавној управи. Појединачни резултати су пожељни, јер доприносе расправи о стандардима у науци, указују на решења, али су недовољни за укупни напредак.

Друштвене науке и нова парадигма

Проблеми у нашим друштвеним наукама су дубоки, укоренењени у различитим системима и друштвеној свести која обухвата и свест научника о сопственој улози у науци и друштву. Популизам, псеудонаука, занемаривање основних истраживања и научне методологије, дезоријентисане јавне политике и незаинтересованост научника за науку најупечатљивији су, али не и сви, проблеми са којима се суочавамо, настојећи да одговоримо на питање да ли друштвене науке могу бити практичне. На ово питање би било лакше одговорити да о друштвеним наукама постоје валидни подаци. Доступни подаци о друштвеним наукама у базама Републичког завода за статистику, Министарства просвете науке и технолошког развоја и Фонда за науку износе мање од двадесет редова, а малобројне сада већ превазиђене анализе о положају ове гране науке покренуте и подржане су кроз програме RRPP и PERFORM које су финансирале швајцарске развојне агенције. Недовољно за прецизну оцену стања и планирање промена.

Друштвеним наукама недостаје парадигма из које би одговориле на изазове савременог друштва. Не спадам међу научнике који без скепсе прихватају Кунову (Thomas Samuel Kuhn) идеју о револуционарним преображајима у науци, али у случају друштвених наука у Србији потребна је потпуно нова парадигма помоћу које ће се оне удаљити од постојеће научне летаргије (Kuhn, 1962: 77). Кунова теорија о промени парадигме ми је блиска због његовог схватања значаја грешке у еволуцији научног процеса. По њему најзначајнија тачка у промени парадигме је уочена грешка од које се стање на основу нових идеја, мишљења, метода мења у потпуно новом правцу. Стандарди у оквиру нове парадигме би свакако требало да буду потпуно различити од искривљених вредности садашњег

стања у нашим друштвеним наукама; засновани на начелима међу којима су једнако значајни и слобода научног рада и позитивистички метод. Примена првог начела би требало да елиминише површност у научноистраживачком раду и да обезбеди одсуство страха у вези са саопштавањем резултата тога рада, а друго начело би требало да омогући доследну примену егзактних метода у друштвеним истраживањима. Постизање равнотеже између теоријског и емпиријског научног рада је, међутим, најзначајније за унапређење стања и истраживања у друштвеним наукама, јер омогућава друштвеним наукама како преиспитивање и критику стварности, тако и чињенице на основу којих се појаве предвиђају, јавне политике коригују и управља развојем.

Да ли је нова парадигма могућа? Нисам сигуран да јесте у друштву чија су обележја плутократија, популизам, *twitter* дипломатија и псеудонаука, а политички интерес је увек изнад друштвеног. Таквом друштву је потребна нова парадигма, а пре тога отрежњење да је досегло стање у којем је свака следећа грешка непоправљиво штетна по целину.

ЛИТЕРАТУРА

- Barry, Brian. (2001). *Culture and Equity: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press.
- Bauman, Zygmunt. (2006). *Liquid Fear*, Polity Press, Cambridge.
- Bašić, Goran. (2017). Multietnička društva i reakcionarni populizam. u: *Populizam*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Cirn, Mihael. (2018). *Autoritarizam i populizam vs. otvoreno društvo – nova linija sukoba*, Heinrich Böll Stiftung, Beograd.
- Edmundson, William A. (2017). *John Rawls: Reticent Socialist*, Cambridge University Press.
- Friedan, Betty. (1963). *The Feminine Mystique*, Norton, New York.
- Hart, Herbert, Lionel, Adolphus. (1973). Rawls on Liberty and Its Priority, *University of Chicago Law Review*, Vol 40.
- Kuhn, Samuel Thomas. (1962). *The Structure of Scientific Revolution*, University of Chicago Press.
- Kymlicka, Will. (1989). *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press.
- Lutovac, Zoran. (2020). *Populism, Stabilocracy and Multiculturalism*, Institute of Social Sciences, Belgrade.
- Miloš, Časlav. (2006). *Zarobljeni um*, Paideia, Beograd.
- Mudde, Cas. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy, *West European Politics*, Vol. 33, No.6, Routledge.
- Nozick, Robert. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York.
- Nussbaum, Martha. (2010). *Not for Profit: Way Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu. (2002). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press.
- Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Rawls, John. (1993). *Political Liberalism*, Columbia University Press.
- Sandel, Michael J. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press.
- Taylor, Charles. (1989). *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Harvard University Press.
- Башић, Горан. (2017). „Укалупљивање“ или прекорачење граница, Београд, Институт друштвених наука.

Goran Bašić

COULD SOCIAL SCIENCES BE PRACTICAL?

Abstract

Social sciences are objected for their abstractedness and inapplicability in everyday life. Many contest the purpose of social sciences and point to their weaknesses. The problems that social sciences encounter are divided to external and internal. The first group originate in the crisis of contemporary liberal state, while the second group is caused by the crisis of ideas. Enemies of social sciences, populists and pseudo-scientists deepen this crisis and utilise

fear, deception, superficiality and seductive laicism as the agents of their own promotion, at the cost of further deterioration of social sciences. In order to overcome such condition, a paradigm shift is needed, which would strike balance between theoretical and empirical research, based on the principles of the freedom of scientific work. The new paradigm of social sciences, which follows Kuhn's thesis on revolutionary transformations in sciences, would be preceded by the adoption of a wider, social paradigm.

Keywords: society, science, positivism, public policy

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.01(497.11)(082)

ДРУШТВЕНЕ и хуманистичке науке у Србији / уредници
Љубомир Максимовић, Горан Башић. - Београд : САНУ,
Институт друштвених наука, 2022 (Београд : РИЦ графичког
инжењерства Технолошко-металуршког факултета). - 251 стр.
; 22 ст. - (Едиција Зборници / [Институт друштвених наука,
Београд])

Тираж 300. - Реч Владимира С. Костића, председника Српске
академије наука и уметности: стр. 6-7. - Стр. 9-15: Изазови
друштвених и хуманистичких наука / Љубомир Максимовић.
- Напомене и библиографске референце уз радове. -
Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-86-7093-251-7 (ИДН)

1. Максимовић, Љубомир, 1938- [уредник] [аутор додатног
текста] 2. Башић, Горан, 1961- [уредник]

а) Друштвене науке -- Србија -- Зборници б) Хуманистичке
науке -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 67627273